

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ НОВОЇ СЕРБІЇ ТА СЛОВ'ЯНОСЕРБІЇ (1751 - 1764)

Південна Україна, перебуваючи у складі Російської імперії, тривалий час відрізнялася від інших територій системою управління. У XVIII ст. це в основному зумовлювалося її прикордонним положенням. Протягом століття на вказаній території ми спостерігаємо наявність великої кількості військових формувань зі своєю специфікою адміністративного підпорядкування. Тому представляє інтерес розгляд і аналіз системи управління такими утвореннями. Предметом нашої зацікавленості є адміністративний устрій сербських військово-землеробських одиниць - Нової Сербії та Слов'яносербії.

1751 року до Києва прибула перша партія сербських переселенців на чолі з полковником австрійської служби І. С. Хорватом. Височай-шим указом від 29 грудня 1751 р. полкам Хорвата було відведено землі, що становили північно-західну окраїну запорозьких степів, а нову адміністративно-територіальну одиницю велено звати Новою Сербією (в основному територія сучасної Кіровоградської обл.). Слідом за цією групою прибули інші, яких, згідно з указом від 29 травня 1753 р., розмістили в степах між річками Бахмутом, Сіверським Дінцем та Луган-ню (територія сучасних Луганської і Донецької обл.)

Декрет від 24 грудня 1751 р. передавав сербські колонії під юрисдикцію Військової комісії, а полковникові австрійської служби І.С. Хорвату надано чин генерал-майора [1]. Сенат доручав Військовій комісії розмістити, згідно з наказом, сербські полки і заснувати в сербському поселенні земляну фортецю Святої Єлисавети.

За спогадами учасника подій, сербського офіцера С. С. Пишчевича "Хорват не бажав бути під Військовою комісією, а випросив залежність прямо від Сенату" [2].

Згідно з іменним указом від 15 березня 1753 р., Нова Сербія офіційно підпорядковувалась безпосередньо Сенатові до тих пір, поки генерал-майор І. С. Хорват не візьме на службу обіцяну кількість людей. Тобто планувалося, що за умови повного укомплектування полків вони знову перейдуть під керівництво Військової комісії. Але оскільки І. Хорват повного комплекту так і не набрав, то з підпорядкування Сенату Нова Сербія і не вийшла.

Велика кількість сенатських указів щодо сербських колоній свідчить про значну увагу Сенату до цієї справи. Ним вирішувались питання про штат і керівництво колоній, проблеми життєзабезпечення поселенців, включаючи господарські дрібниці.

Незважаючи на увагу Сенату до сербського переселення, контроль над даною справою був недостатнім. Функції адміністрації на місці визначалися нечітко. Влада розподілялася між кількома особами і вплив їх залежав більше не від посади, а від особистих якостей і зв'язків.

Теоретично найбільшу владу мав Київський генерал-губернатор, якому підпорядковувалися всі військові прикордонні формування. Але чіткого формулювання прав і обов'язків генерал-губернатора уряд не давав, тому між посадовими особами, які мали відношення до Нової Сербії, постійно виникали непорозуміння.

У Новій Сербії було три головних представники влади: головний командир Новосербського поселення, командир Новосербського корпусу і комендант фортеці Св. Єлисавети. Посада головного командира Новосербського поселення впроваджувалась сенатським указом від 29 грудня 1751 р. [3]. Функції командира формулювалися нечітко, не розмежовувалися докладно сфери впливу його і командира Новосербського корпусу. У загальних рисах головний командир поселень мав призначати землі для поселенців, слідкувати, щоб на поселення приводили людей православного віросповідання, дозволених імператрицею націй. До даних питань мав відношення і І. Хорват. Разом з ним головний командир повинен був чинити суд над цивільним населенням колоній до тих

пiр, поки не почне дiяти гарнiзонний суд [4]. Але лише головний командир Новосербського поселення вiв дипломатичне листування, керував усіма військами, зібраними за Дніпром, займався будівництвом військових укріплень та фортеці Св. Єлисавети, вирішував питання стосовно переселення місцевих жителів. Йому ж підпорядковувалася і особлива фінансова комісія, яка розпоряджалася коштами Нової Сербії.

Про широкі повноваження цієї посадової особи свідчить і велика кількість документів канцелярії Новосербського корпусу, які знаходилися в "Архіві фортеці Св. Єлисавети". На ім'я генерал-майора І.Ф. Глєбова (який свого часу перебував на цій посаді) надходили листи від кошового Запорозької Січі і старшини, київського генерал-губернатора, гетьмана К. Розумовського.

Комендант фортеці Св. Єлисавети згідно з сенатськими указами був другою особою, що представляла владу в районі. Як і головний командир Новосербського поселення, він підлягав безпосередньо Сенатові, що надавало його особі значної ваги.

Крім гарнізону фортеці, комендантові підпорядковувались усі військові формування, які розміщувались на території Нової Сербії (крім самих сербських полків); цивільне населення; всі форпости, а також військові команди, що тимчасово перебували тут. У випадках, коли головний командир Новосербського поселення або командир Новосербського корпусу виїздили за межі Нової Сербії, всі повноваження вони перекладали на коменданта фортеці.

Однак, знов-таки, вплив коменданта на справи Нової Сербії залежав більш, від особистих якостей останнього як керівника. Неприязнь І. Хорвата до комендантів фортеці Св. Єлисавети пояснювалась тим, що коменданту формально надавались більш широкі права і повноваження. Значна роль відводилась йому в стосунках Росії з Польщею і Туреччиною, оскільки фортеця тоді мала прикордонне положення. У зв'язку з цим комендант мав право навіть вести дипломатичне листування. Хорват же постійно намагався взяти цю справу в свої руки і за указом від 28 лютого 1760 р. комендант повинен був радитися з ним у дипломатичних справах [5].

До 1757 р. є свідчення про існування при комендантові фортеці Св. Єлисавети особистої канцелярії [6]. Пізніше вона була перетворена на гарнізонну, що передбачалось указом від 29 грудня 1757 р.

Третім представником адміністрації в Новій Сербії був її засновник генерал-майор І. С Хорват. Спочатку він був командиром гусарського полку, а з 1757 р. отримав звання командира Новосербського корпусу, до якого входили гусарський і пандурський полки, Новомир-городський гарнізон.

Повноваження Хорвата не можна розглядати як обов'язки і права звичайного командира. З самого початку існування Нової Сербії І. Хорват повинен був більшість справ вирішувати спільно з головним командиром Новосербського поселення, комендантом фортеці Св. Єлисавети. З часом генерал-майор виборював собі все нові й нові права і привілеї. Намагаючись поставити все під свій контроль, І. С Хорват діяв і через Сенат, і самостійно на місці. Коли у 1756 р. була тимчасово незаміщена посада головного командира Новосербського поселення, Іван Самійлович поспішив розширити межі своєї влади - під його керівництво на деякий час перейшла фінансова комісія. Якщо спочатку нових поселенців, що прибували в Нову Сербію, розподіляв між полками київський генерал-губернатор, то з 1759 р. командир Новосербського корпусу домагається робити це самостійно. Того ж таки року І. С. Хорватові доручили формування ще двох полків - Македонського і Болгарського, що давало йому можливість розширити коло своїх повноважень. До того ж на цю справу виділялися значні кошти, якими Хорват розпоряджався фактично безконтрольно [7].

І. С Хорватові належав пріоритет у вирішенні господарчих проблем Нової Сербії. Він здавав в оренду гарнізонні землі, займався питаннями придбання амуніції і військового обладнання для полків.

З 1759 р. у Новомиргороді створено канцелярію Новосербського корпусу. Вона

мала вплив на всі сфери життя регіону, підпорядковувалася "особливому відомству" Сенату у вирішенні цивільних справ, а у військовому відношенні підлягала Військовій комісії. Здавалось, що вона створена, аби обмежити сваволлю Хорвата. Насправді ж він себе поставив вище канцелярії. Крім того, що до її складу входили його малолітні діти, яким до школи носили папери на підпис, та родичі -Хорват мав також вплив на вибір кандидатур у члени канцелярії. Як пише С. Пигичевич, генерал-майор не рахувався з думкою і рішенням цієї установи [8].

Пізніше (у 1761 р.) юридичні функції канцелярії перейшли до спеціально створеного трибуналу під керівництвом полковника Цветі-новича. У документах зустрічаємо згадку про похідну канцелярію при І, С Хорватові як при командирові Новосербського корпусу. Але нічого повного про її склад та роботу не можна сказати.

У Новій Сербії працювали і деякі інші установи: Новосербська слідча комісія у гайдамацьких справах, Брацлавська прикордонна комісія, яка знаходилася у містечку Новоархангельську. Остання, щоправда, прямого відношення до Нової Сербії не мала, хоча жалування члени комісії отримували з новосербської суми.

Оскільки Новосербський корпус складався з двох полків, то наступними за значеннями посадовими особами є полкові командири. Вони виконували ті ж функції, що і Хорват, лише в межах полків і населення території, де вони розміщувалися.

Дещо інакше було влаштовано життя Слов'яносербії. Адміністративний устрій теоретично мав бути аналогічним з Новою Сербією. Проте, тут можна відзначити більш упорядковану організацію системи і деякі відмінності у порівнянні з вищеописаною адміністративно-територіальною одиницею.

Перша і головна відмінність полягала в тому, що Слов'яносербія підпорядковувалася Військовій колегії. Про чітку регламентацію у вирішенні всіх справ з боку Військової колегії свідчать документи Слов'яносербської комісії [9].

А. О. Скальковський звертав увагу на особливу залежність керівництва Слов'яносербії від генерал-фельдцехмейстера, на посаді якого DOI762 р. перебував П. І. Шувалов [10].

Як в Новій Сербії був генерал-майор І. Ф. Глебов (1751 - 1756), так в Слов'яносербії "персоною з російських" призначався інженер-полковник І. О. Бібіков, який мав влаштувати нових поселенців на тих засадах, що й у І. С Хорвата. І. О. Бібіков обіймав дану посаду до 1757 р., коли його замінив таємний радник Андрій Фліверк. Він очолював Слов'яносербську комісію до кінця її існування, коли вказана адміністративно-територіальна одиниця ввійшла до складу Новоросійської губернії.

Керуючий Слов'яносербською комісією вирішував фактично всі питання: проблеми, які стосувалися полків І. Шевича та Р. Прерадови-ча. Обидва командири полків доповідали йому регулярно про склад своїх частин, про прибуття нових людей, про всі події у полках [11]. У його руках знаходилися всі кошти, що виділялися на Слов'яносербію. Тому, на думку С. Пигичевича, тут не було таких грошових махінацій, як у Новій Сербії [12].

Сама Слов'яносербська комісія знаходилась у Бахмуті. При ній перебувала розрахункова комісія, схожа з такою і у Новій Сербії.

Безпосередніми керівниками на місцях були командири полків І. Шевич та Р. Прерадович. Вони не залежали один від одного незмінними на своїх посадах протягом всього часу існування вказаних формувань.

При полках І. Шевича та Р. Прерадовича (на відміну від Новосе-рбського корпусу) перебували російські чини, вакансії яких вводились Військовою колегією. Вони так і називались "аудитор із російських", "комісар із російських" [13]. Це ще раз свідчить про більш суворий контроль над полками Слов'яносербії з боку Військової колегії у порівнянні з ситуацією у Новій Сербії, яка підпорядковувалася Сенатові.

Коли у 1764 р. Нова Сербія і Слов'яносербія увійшли до складу Новоросійської губернії, адміністративна система управління придбала зовсім інший вигляд. Але деякі

ознаки, притаманні системі управління сербськими військовими поселеннями, зустрічаємо і пізніше. Зокрема, це послання цивільних і військових функцій вищими посадовими особами; на жаль, традиційною стала і заплутаність у розмежуванні обов'язків та повноважень представників влади.

Джерела та література

1. Полное собрание законов Российской империи, - Спб., 1830. - Изд. 1-е. - Т. 13. - №9919 (далі ПСЗ).
2. Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича 1731-1785 / Под ред. Н. Попова. - М., 1884. - С. 178.
3. ПСЗ.-Т. 13.-№9921.
4. Полонська-Василенко Н. Д. Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734-1775). - Мюнхен, 1960. - Ч. I. - С. 101.
5. Сенатский Архив. - Спб., 1907. - Т. 12. - С. 93.
6. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукописів (далі НБУ. ІР). - Ф. IX. - Спр. 251. - Арк. 1.
7. Там само. - Спр. 732. - Арк. 1-3.
8. Известие... Пишчевича. - С. 404-405.
9. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. - Ф. 1413. - Спр. 6. - Арк. 8; Спр. 8. - Арк. 178-179.
10. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, 1731-1823. - Одесса, 1836. - Ч. I. - С. 31.
11. ЦДІАК. - Ф. 1413. - Спр. 6. - Арк. 33, 42-74 зв.
12. Известие... Пишчевича. - С. 217-218.
13. ЦДІАК. - Ф. 1413. - Спр. 6. - Арк. 44.